

The article analyzes features of the activity of Durdukivskyj family on cultural processes in Ukraine in the end of XIX – first half of XX st.

Key words: culture, Durdukivskyi family, family history, public activity, cultural and artistic activity.

Олег Шевченко

(Київ)

ХАРАКТЕРИСТИКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ

М. БАКУНІНА ТА ЙОГО АНАРХО-КОЛЕКТИВІЗМ

Досліджено ідеї російського класика вітчизняної і світової політичної думки, історика М.О. Бакуніна (1814-1876). Особлива увага приділяється сучасному значенню його поглядів, які здійснили важливий вплив на анархістський рух Росії та різних країн світу, аналізуються основні лінії еволюції його переконань.

Ключові слова: анархізм, політична свідомість, атеїзм, рівність, прогрес, суспільство.

Михайло Олександрович Бакунін (1814-1876 рр.) – видатний мислитель європейського і світового масштабу. З його ім'ям пов'язано зародження і поширення ідей анархізму в Росії і за кордоном. Він заклав теоретичний фундамент цього суспільно-політичного напрямку, ставши теоретиком революційного анархізму-колективізму. Бакуніну належить радикальний підхід до проблеми соціальної революції. Їм була розроблена інша, в порівнянні з концепціями західних представників анархізму, модель майбутнього анархістського суспільства, що ґрунтується на ідеях федералізму, солідарності і колективізму. При цьому загально філософською та історичною основою його анархістських переконань стало матеріалістичне розуміння природи, гегелівська діалектика розвитку історії і визнання закономірностей громадського життя.

Сучасність і гострота теми його досліджень визначається: по-перше, потребами об'єктивного вивчення і адекватного розкриття анархістської концепції; по-друге, необхідністю подолання негативних ідеологічних штамів, які склалися у минулому, особливо в радянські роки, відносно ідейного змісту поглядів і діяльності мислителя; по-третє, збільшеною значущістю багатьох його теоретичних побудов для сучасності.

Багато глобальних питань, поставлених їм теоретично (відношення до держави, умови свободи особи, перспективи розвитку суспільства та ін.) досі викликають жваві

дискусії серед політиків, філософів, вчених різних спеціальностей, особливо серед істориків. Особливий науковий інтерес представляють анархістські переконання Бакуніна у зв'язку з переоцінкою і осмисленням досвіду Росії кінця XIX - початку XX ст.

Одночасно відчувається потреба в сучасному тлумаченні поняття і самого феномену „анархізм”, послідовним прибічником і теоретиком якого був Михайло Олександрович. Одним з прикладів може слугувати неоднозначність підходів до інтерпретації термінів „анархія” і анархізм в літературі, особливо історичній. У тому числі з боку самих представників анархістської доктрини. Навіть у енциклопедичній літературі і спеціальних словниках немає єдності і однозначності у визначенні поняття „анархізм”, що не сприяє розгляду особливостей його історичних і національних форм, у тому числі і анархізму Бакуніна. У вітчизняній літературі радянського часу вчення анархізму в цілому розглядалося як антипод марксизму.

Сьогодні анархічними інтенціями пронизані національні і екологічні рухи, політична практика і повсякденне життя. Анархістські тенденції складаються знизу, відповідають багаторічному досвіду переходу населення від покірною підпорядкування державі до бунту проти нього, до заперечення всякої державності. Маючи давню історію, анархізм з'являється як форма досягнення безпосередньої справедливості в суспільстві, де держава розглядається як джерело несправедливості.

На сьогоднішній день стоїть головне завдання - розробка єдиного соціального ідеалу і шляхів практичного його здійснення (без насильства, кровопролиття, у рамках законності, на основі вільного волевиявлення кожної людини). Тим самим, йдеться про програмний документ нашої епохи, що здатний згуртувати все сучасне прогресивне людство і забезпечити перетворення соціального життя на принципово нових, істинно розумних і справедливих засадах.

Відсутність переконливих гарантій свободи особи, слабкий розвиток механізмів самоврядування, зростання бюрократичного апарату, відчуження широких верств населення від власності дозволяє говорити про те, що ідеї анархізму існуватимуть до того часу, поки існує держава з усіма її недоліками. У зв'язку з цим, нині отримує особливу актуальність проблема серйозного соціально-філософського та історичного аналізу спадщини класиків анархізму.

Вчення М.О. Бакуніна, при усьому його утопізмі, привертає увагу, передусім, своєю гуманістичною спрямованістю, проповіддю свободи особи, активним неприйняттям деспотизму у будь-якій його формі. Його виступи проти одержавлення усіх сторін життя суспільства, пошук шляхів і засобів реалізації соціального ідеалу в інтересах

кожної людини не можуть залишитися сьогодні непоміченими. Актуально у наш час звучить анархістська критика „державного соціалізму”, по-новому сприймаються ідеї розвитку народного самоврядування, а також організації суспільства на принципах федеративного устрою.

Неоднозначним було і визначення цього поняття одним з основоположників західноєвропейського анархізму П. Прудонем. Він застосовує поняття „анархізм” у вузькоспецифічному значенні цього слова. Анархія розглядалася ним як влада, що породжується самими членами суспільства без участі держави, тобто як особливий тип влади, - влада соціальна.

В основі поглядів П. Прудона і М. Бакуніна лежить ідея збереження природної свободи особи і визначення реальних шляхів досягнення її незалежності від всякої влади і, передусім від влади держави. Таку можливість анархісти пов’язували з реорганізацією все тієї ж влади так, щоб вона із засобу пригноблення свободи стала засобом її досягнення і захисту. Тому не випадково такі взаємовиключаючі поняття, як анархія і влада тісно переплітаються в політичній теорії родоначальників анархізму.

Історичний матеріал давав Бакуніну немало прикладів існування різних систем управління суспільством, форм держави. Вивчаючи у 1839 р. книгу Ф.П. Гізо „Історія цивілізації у Франції”, він звертав особливу увагу на риси римського управління „як ієрархічної деспотичної організації” [1, с.34].

Його цікавила думка Гізо про те, що за певних умов деспотичне управління може бути „благом”. Теоретик анархізму замислювався над перевагою тієї або іншої форми. Тут намітився один з перших підходів до його подальшого релятивістського відношення до форм держави [2].

Першою роботою анархістського напрямлення, що з’явилася в Росії, була праця Прудона „Що таке власність?” Прудон заявляв, що власність несе з собою нерівність, „веде до експлуатації слабкого сильним”. Він вимагав, щоб „вона була знищена для усіх”. Робота Прудона викликала фурор в російській громадськості.

Бакунін прагнув здійснити в Росії соціальну революцію, він пропонував боротьбу з державністю, бо державність була для нього джерелом всякої соціальної нерівності. „Ми оголошуємо себе ворогами всякої урядової, державної влади, ворогами державного устрою взагалі, і вважаємо, що народ може бути тільки тоді щасливим, вільним, коли... він сам стане творцем свого життя” [3, с.96].

Бакунін знав тільки єдину форму революційної боротьби - негайне всенародне повстання робітників для руйнування державного устрою і організацію на його місці

„братерського союзу вільних продуктивних асоціацій, загальних і обласних федерацій, що буде стосуватись безмежно людей усіх мов і народностей”. Він вказував - борг кожного чесного революціонера підтримувати в народі інстинктивний дух протесту, його постійну готовність до революції.

На думку вченого, головним недоліком, що паралізує і робить неможливим, загальне народне повстання в країні, були замкнутість громад, роз'єднання селянських місцевих світів. Тому, пропонував він, потрібно розбити цю замкнутість і провести між окремими особами „живий струм революційної думки, волі і справи”. Це можна було зробити лише за допомогою встановлення зв'язку між міськими фабричними робітниками і селянством. З кращих Бакунін пропонував зробити непохитну силу, яка і повинна була всезагальним тиском провести в Росії соціальну революцію.

Під впливом цих бакуністичних ідей серед молоді з перших революційних гуртків в Російській імперії, зароджується ідея „ходіння в народ” з метою підготовки селянських виступів. Через „ходіння в народ” пройшли багато видатних людей епохи, що шукали дійсні засоби боротьби з самодержавством.

Багато яскравих і пристрасних сторінок, Бакунін присвятив усебічній критиці держави і його руйнівного впливу на людей - як керованих, так і керівників. „Держава - це саме волаюче, найцинічніше і найповніше заперечення людяності, - писав російський анархіст. - Вона розриває загальну солідарність людей на землі і об'єднує тільки частину їх з метою знищення, завоювання і поневолення усіх інших”. Бакунін вважав, що свавілля над людиною і суспільством, держава пихато іменує - „законом” [4, с.136].

Держава, на думку анархіста є „офіційною і правильно встановленою опікою меншості компетентних людей ... щоб наглядати і управляти поведінкою цієї великої і жахливої дитини – народу”. Оскільки влада прагне себе залишити на багато століть, „дитина” ніколи не досягне повноліття, поки над ним панує згадана опіка. „Там, де починається держава, закінчується індивідуальна свобода, і навпаки. Свобода неподільна: не можна відсікти її частину, не убивши цілком” [5, с.138].

Держава, по Бакуніну, - гарантія спокійної експлуатації, воно узаконює, зберігає ті стосунки в суспільстві, які „знаходить”. Тут проявлялося певне розуміння вторинності держави, первинності суспільства і громадських стосунків. Він бачив, що держава гарантує одним – „їх багатство” і „свободу, ґрунтовану на власності”, а іншим – „їх бідність” і „рабство, незмінний наслідок їх убогості”. І це твердження наявної в суспільстві несправедливості, по Бакуніну, - „істинна місія держави” [6, с.242].

Оскільки держава розумілася як явище негативне, то міра досконалості держави, за

його переконанням, пропорційна до ступеня існуючої свободи, процвітання народу. „...Усі держави, - робив висновок Бакунін, - в яких народи можуть ще дихати, є з точки зору ідеалу, державами недосконалими”. Держава „це історичне освітлення усіх форм деспотизму, усіх привілеїв, політична основа для всіляких форм економічного і соціального поневолення, сама суть і центр будь якої реакції” [7, с.185].

У своїх роботах Бакунін дає блискучу, послідовну критику державного соціалізму (перед усім усього марксистського), яка виявилася багато в чому пророчою. Не вірячи у тимчасовий характер „диктатури пролетаріату”, що пропонувалася Марксом, (оскільки будь яка диктатура прагне себе залишити назавжди), заперечуючи марксистську ідею правління „наукових соціалістів” і можливість введення соціалізму через тотальне одержавлення громадського життя і виробництва, Бакунін зазначав: оскільки експлуатація і влада нерозривно пов’язані один з одним, знищення першої при збереженні другої неминуче призведе до появи нового класу – „червоної бюрократії”, що йде на зміну старим експлуаторським класам [8, с.167].

Бакунін закликав до Соціальної Революції, що руйнує класово-державні інститути сучасного суспільства і змінюючи їх бездержавно-соціалістичною федерацією громад, комун, трудових колективів. Головною силою, здатною здійснити революцію, Бакунін вважав в Європі пролетаріат („чорноробів”), а в Росії - селянство. Таким чином, теоретик радикалізував прудонівський анархізм, розвинув його і популяризував в робітничому русі. Підсумком діяльності Бакуніна стало широке поширення анархізму - передусім в Іспанії, Італії, Швейцарії, Росії, Бельгії, Голландії, у Франції і в деяких інших країнах. Найбільш помітним проявом цього процесу стало виникнення анархістського крила в Міжнародному товаристві робітників (Першому інтернаціоналі) і Паризька Комуна, в якій анархісти зіграли одну з провідних ролей [9, с.114].

Михайло Олександрович був прибічником федералізму. Він багато писав про необхідність вільної федерації слов’янських народів, республіканської федерації слов’янських земель, про „загальну федерацію європейських республік” як про кінцеву мету революції в Європі. Анархіст вважав, що революційний рух в Європі закінчиться лише у тому випадку, коли уся вона перетвориться на федеративну демократичну республіку [10, с.340-349].

Федералізм Бакуніна - результат прагнення знайти якусь альтернативу бюрократичній централізації царизму. Це наслідок визнання їм рівноправ’я націй, їх, права на самовизначення при переконаності в необхідності союзу народів у боротьбі за свободу. Формою такого інтернаціонального союзу і повинна була послужити, на його

думку, вільна державна федерація. В той же час радикальний федералізм Бакуніна 1840-х рр. - ступінь у формуванні анархістських ідей федералізму.

За політичними поглядами в 1840-х - початку 1860-х рр. Бакунін належав до лівого крила революційної демократії. Здолати відсталість Росії, вважав він, неможливо без революційних демократичних перетворень політичного життя. Демократію він розглядав як явище, не обмежене регіональними межами.

У всіх країнах і народах свій шлях до демократії, але повний демократизм, по Бакуніну, - демократизм в масштабах усього людства як природна форма відповідає реалізації загальнолюдських прав. Він віддавав перевагу звільненню суспільства шляхом реформ, але приходив до висновку, що привілейовані класи, можновладці, уряди, далеко не завжди використовують наданий історією шанс на проведення необхідних реформ, роблячи тим самим революцію неминучою. [11, с. 129]

Бакунін критикував різні сторони політичного, громадського життя російської держави царювання Миколи I і Олександра II. Гостра критика Бакуніна, в його закордонних виступах по проблематиці нерідко співпадає і дуже співзвучна революційно-демократичній критиці, забороненої усередині Росії цензурою. Бакунін виступав з критикою кріпосного права, законів Російської імперії взагалі. Їх застосування в судах, свавілля царської влади і уряду, хабарництва, беззаконня чиновників, відсутності прав і свобод в Росії, не рівноправ'я жінок і так далі. Особливо гострою його критика російської реальності починається з 1850-х рр.

Революційно-демократичний критичний максималізм кінця 1840-х - початку 1860-х рр., наприкінці 1860-х рр. еволюціонував в критичний анархічний максималізм. При цьому критика російської дійсності, в цілому, - прогресивна сторона поглядів Бакуніна революційно-демократичного і анархічного періодів [12, с. 174].

Порівнюючи царську Росію із Західною Європою, Бакунін зазначав, що хоча Росія і здається спокійніше і менше говорять про недоліки, ніж у Європі, але це ще не означає, що Росія краща: „Західна Європа тому іноді здається гірше, що в ній всяке зло виходить назовні, мало що залишається таємним. У Росії ж усі хвороби входять у всередину, з'їдають саму середину громадського організму”. Закони Російської імперії як і сама ця держава, по Бакуніну, не захищають інтереси і волю народу. Народ безправний. Необмежена влада належить монархові [13, с. 240].

Бакунін визначив коротку формулу розвитку суспільства: „Федералізм, соціалізм і антитеологізм”. Богові і релігії він протиставляв „антитеологізм”, нову „релігію Людини” і просвіту народу, примусовій державній централізації.

Михайло Олександрович був войовничим богоборцем, що вважав Бога персоніфікованим тираном, а релігію - обґрунтуванням земного деспотизму і вічної людської недосконалості і конформізму.

Розглядаючи питання про співвідношення держави і суспільства, Бакунін виступав проти їх ототожнення. „Держава, - писав він, - зовсім не ототожнюється з суспільством, вона є лише історичною формою”. Суспільство їм визначалося як „природний вид існування сукупності людей, незалежний від договорів”. Суспільство - частина природи; держава ж не є „безпосереднім продуктом природи” і не передує „пробудженню думки в людях”. Держава, на відміну від природного суспільства, - механічна сила, штучна організація. Бакунін протиставляв суспільство державі за часом виникнення і існування, по впливу на людину, співвідношенню цього впливу і свободи людини, по відношенню цього впливу до прогресу [14, с.71,72].

Однією з тих, що нерідко повторювалися в творах Бакуніна тем була полеміка з марксизмом. Передусім він був не згоден з марксистською теорією диктатури пролетаріату. Він заперечував можливість здійснення диктатури пролетаріату за допомогою держави. Збереження держави розглядалося як основа відновлення експлуататорів і причина неминучого розбещення осіб, що опинилися при владі після революції.

Бакунін зазначав що, працівники, які згодом стануть управлінцями, „перестануть бути працівниками і... захищати будуть вже не народ, а себе і свої інтереси. Хто ставить це під сумнів, той зовсім не знайомий з природою людини”. Проте в поглядах класика анархізму були протиріччя, які стали помітними і його опонентам. К. Маркс і Ф. Енгельс, зазначали, що знищення держави за допомогою революції, у нього поєднувалось з відбудовою майбутнього суспільства „авторитарної держави”, хоча і з іншою назвою... [15, с. 615]

Але, все ж аналіз неоднозначних, а іноді і суперечливих ідей Бакуніна дозволяє краще зрозуміти його погляди на заперечення влади, держави, авторитету. Бакунін не заперечував і визнавав необхідність:

1. Світової революційної держави (на його думку вона перестає бути державою);
2. Короткочасного оволодіння державою в революції;
3. „Влади і диктатури „таємної революційної організації”, а також влади і авторитету, що поширюються на стосунки усередині цієї організації революціонерів;
4. Соціальної влади (наприклад, влада громадської думки);
5. Авторитету і влади науки і справжніх фахівців;

6. Авторитету у вихованні та ін. [16, с.216-225]

Таким чином, Бакунін не заперечував взагалі владу, авторитет, дисципліну, управління, диктатуру. Він поступово звужував об'єкт заперечення у своїй теорії і визнавав соціальні різновиди вищеназваних явищ. З цим поступовим процесом диференціації „заперечуваного і не заперечуваного” в теорії Бакуніна, пов'язані і деякі її протиріччя.

Роботами М.О. Бакуніна другої половини 1860-х - початку 1870-х рр. завершується формування раннього класичного анархізму. Але на відміну від індивідуалістичного і реформістського анархізму М. Штірнера і П.Ж. Прудона, анархізм у вченні Бакуніна вперше прийняв революційну спрямованість. Якщо Прудон виступав як прибічник синтезу комуністичного суспільства і суспільства, що допускає „приватне володіння”, то Бакунін заперечував приватну власність на засоби виробництва, проповідував ідеї бездержавного суспільства, що ґрунтується на колективній власності працівників на засоби виробництва.

Джерела та література

1. Маринова А. М. Анархизм в российской культуре XIX – начала XX века. – Ростов-на-Дону., 2003. – 221 с.
2. Маринова А. М. Анархизм в российской культуре XIX – начала XX века. - Ростов-на-Дону., 2003. – 221 с.
3. Канев С.Н. Революция и анархизм. – М., 1974. – 201 с.
4. Сандомирский Г. Торжество антимилитаризма (к истории анархистского движения). - М., 1920. – 284 с.
5. Сандомирский Г. Торжество антимилитаризма (к истории анархистского движения). - М., 1920. – 284 с.
6. Бакунин М. А. Избр. соч. - Т. II. - М., 1919;
7. Бакунин М. А. Избр. соч. Т. IV. - М., 1920;
8. Пирумова Н. М. Социальная доктрина М. А. Бакунина. - М., 1990. – 301 с;
9. Зильберман И. Б. Политическая теория анархизма М. А. Бакунина. Критический очерк. - Л., 1969. – 284 с.
10. Бакунин М А Собр. соч. и писем. Т. III. - М., 1935;
11. Бакунин М А Собр. соч. и писем. Т. III. - М., 1935;
12. Пирумова Н. М. Социальная доктрина М. А. Бакунина. - М., 1990. – 301 с.
13. Бакунин М А Собр. соч. и писем. Т. III. - М., 1935;
14. Бакунин М.А. Федерализм, социализм и антитеологизм. - Лейпциг - СПб., 1906. – 160 с.
15. Маркс К. Конспект книги Бакунина „Государственность и анархия” / Маркс К. и Энгельс

Ф. Соч. Т. 18. – М., 1965. – 680 с.

16. Кембаев Ж. М. Федералистские идеи М. А. Бакунина относительно объединения народов Европы и всего мира // Право и политика. - № 11. - 2010. – С. 216-225.

Аннотация

В статье освещаются идеи русского классика отечественной и мировой политической мысли, историка М.А. Бакунина (1814-1876). Особое внимание уделяется современному значению его взглядов, которые оказывали сильное влияние на анархистское движение России и разных стран мира, анализируются основные линии эволюции его воззрений.

Ключевые слова: анархизм, политическое сознание, атеизм, равенство, прогресс, общество.

Annotation

In the article of examined idea of the Russian classic of home and world political idea, historian M. Bakunin (1814-1876). The special attention is spared to the modern value of his looks that rendered strong influence on anarchist motion of Russia and different countries of the world, the mainlines of evolution of his views are analysed.

Keywords: anarchism, political consciousness, atheism, equality, progress, society.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

Іван Дробот
Аліса Вусатюк
(Київ)

ДУХОВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану духовної православної освіти в Україні. Розглядаються історичні витоки, питання пошуку шляхів інтеграції богословських закладів освіти до загальнодержавної освітньої системи тощо.

Ключові слова: Церква, православ'я, духовна освіта, релігійні організації, духовні навчальні заклади, св'ященослужителі, духовні Академії, семінарії, школи, теологічна освіта.

Актуальність теми дослідження. Розв'язання проблем, пов'язаних з розвитком духовності в сучасній Україні потребує уважного вивчення історичного досвіду у галузі